

An Analysis of the Philosophical Meaning of Life from Khayyam's Perspective, Based on the *Rubaiyat*

Tina Ashoor

MA Student in Art Research, , Ferdows
Institute of Higher Education, Mashhad, Iran

Javad Amin Khandaqi*

Assistant Professor, Department of Art
Research, Shahed University, Tehran, Iran

Accepted: 03/08/2025

Extended Abstract

1. Introduction

Literature serves, to a great extent, as a reliable source of human knowledge and self-awareness, facilitating an individual's relationship with the surrounding world. In other words, it can serve as lived experience. A philosophical (*hikmi*) approach to poetry is, in essence, an intrinsic perspective that can provide the grounds for redefining a poem.

Received: 14/02/2025

EISSN: 2821-0751 ISSN: 2821-0743

* Corresponding Author: j.aminkhandaqi@shahed.ac.ir

How to Cite: Ashoor, T., Amin Khandaqi, J. (2026). An Analysis of the Philosophical Meaning of Life from Khayyam's Perspective, Based on the *Rubaiyat*. *Mysticism in Persian Literature*, Vol. 4, No. 8, 121- 158. doi: doi.org/10.22054/msil.2026.84348.1175

Furthermore, a philosophical (ḥikmi) interpretation reflects the poet's worldview, a term which itself encompasses a didactic dimension. This interpretive approach is text-centric, seeking to decipher the symbols and metaphors in artistic works like poetry that elude more superficial readings. Wisdom (ḥikmat) can also serve as a criterion for poets to gauge the correctness of their chosen path. Khayyam's quatrains, in their own way, embody a method of "how to live," granting them the capacity to extract meaning from life. This research investigates the philosophical interpretation of 'the meaning of life' from the perspective of Omar Khayyam. It aims to answer the following questions: What is the meaning of life according to a sage like Khayyam, and what are the characteristics of a meaningful life in his view?

2. Literature Review

Fazeli (2008), in his article "Khayyam's Intellectual System," explains the principles of Khayyam's school of thought by analyzing its framework. He attempts to provide a balanced perspective on Khayyam's discourse and philosophy, moving beyond peripheral issues such as the authenticity of his poetry or his personal identity. Ranjbar (2011), in her thesis "A Comparative Study of the Meaning of Life from the Perspective of Omar Khayyam (Based on the *Rubaiyat*) and Samuel Beckett (Based on *Waiting for Godot*)," examines and compares the concept of the meaning of life in classical and modern literature through the works of Omar Khayyam and Samuel Beckett. Ramazanlu (2011), in her thesis "A Comparative and Critical Study of Khayyam and Schopenhauer's

Views on the Meaning of Life," explores the thoughts of Khayyam—based on his quatrains—and Schopenhauer, subsequently comparing the two. Oghadayi and Khadem (2013), in their article "The Meaning of Life in Khayyam's Thought," investigate the meaning-making elements within Khayyam's philosophy.

These are elements that have been overlooked or received little attention due to the prevailing focus on his preoccupation with death and philosophical pessimism. Talkhabi (2013), in her article "The Dialectic of Death and Life in Khayyam's Poetry (A Psychological Look at Khayyam's Poetry from the Perspective of Freud's Theory of Eros and Thanatos)," demonstrates how the contemplation of death in Khayyam's poetry is dialectically linked to the ideas of *carpe diem* and joyful living. Sedqi and Mohammadi (2014), in their article "The Meaning of Contemplating Death in the Thought of Khayyam and Rumi," address the meaning of life through a kind of negative (apophatic) definition. Saranjam and Mohammadi (2016), in their article "Existentialism in Khayyam's Quatrains," examine Khayyam's poetry by defining the concept of life and applying an existentialist lens.

Bagherzadeh Mir Ja'farlou (2020), in his thesis "A Study of Common Intellectual Themes between Khayyam and Abul'Ala Ma'arri," conducts a comparative study of the commonalities between Khayyam and Abul'Ala Ma'arri, focusing on their philosophical views of life and the afterlife.

3. Methodology

This research is applied in nature. The study is descriptive-analytical, with data collected through library research. Data analysis is conducted qualitatively, employing a philosophical (ḥikmi) approach. The case study is Khayyam's *Rubaiyat*. For the sampling and selection of poems, a non-random, purposive method was used.

4. Conclusion

This study demonstrates that the majority of verses in Khayyam's *Rubaiyat* related to the concept of life are embedded in themes of death, suffering, and the determinism of fate. It is through these very concepts that Khayyam discerns the importance and meaning of life. Far from being passive in the face of them, he can be seen as using a negative (apophatic) approach to extract the pearl of life from the shell of death.

Conscious choices and living in the present moment are among the most fundamental means through which Khayyam, with his *rindāna* (wise, libertine) attitude, guides humans toward meaning-making. By proposing a lifestyle grounded in practical wisdom and employing abundant metaphors and allegories, Khayyam posits that living in the present and partaking of divine blessings is a path to discovering life's meaning. He believes that life in the hereafter reflects life in this world, and he does not see earthly wine and the beloved as contrary to otherworldly rewards; instead, he considers experiencing them as groundwork and a prelude to comprehending spiritual pleasures.

Khayyam holds the earth of God in as much affection as he cherishes its heaven, believing that perfection is attained through *this very world*. This, however, does not mean that Khayyam denies the

existence of an afterlife; instead, he opposes the rigid, dogmatic perspective held by theologians regarding humanity and existence. Given that his primary focus is on death, Khayyam praises life indirectly by composing verses about it. In fact, death serves as the central motif of his thought, prompting contemplation on the essence of existence and on how to live properly in this earthly state, all while expressing an indescribable lament for life's brevity. He believes a meaningful life is created by living in the present and seizing the moment (*carpe diem*), by utilizing divine blessings, by pursuing knowledge, by loving, by fighting oppression, and by respecting human dignity. By employing symbols like wine and intoxication, he liberates himself from the constraints that hinder clear thinking. He directs human attention to their inner world and views heaven and hell as manifestations of human actions and thoughts in this transient abode.

For Khayyam, joyful living—an internal matter that individuals must create for themselves—is a skill that can align the human soul with its divine essence, enabling one to be the creator of a meaningful life until the moment of death, the encounter with the "Seven Thousand-Year-Olds" (eternity).

The meaning of life is an individual's cognitive and affective assessment of life as a whole, linked to their beliefs and convictions. The more individuals believe in and are committed to life's values, the more meaningful their lives will be. The meaning of life is a concept that manifests differently for each individual. However, what is common across all eras and religions, and whose trace is found in all approaches to confronting life, is the attainment of awareness and higher intellect, achieved through human agency (*ikhtiyar*) and effort.

Irrespective of one's religion, race, nationality, culture, historical epoch, and, in general, the limitations humanity has created for itself, an individual can find meaning in life by living as the best version of themselves. No specific vessel or fixed mold can be prescribed for it.

Keywords: Wisdom; Meaning of Life; Forgery of Meaning; *Rubaiyat*; Khayyam.

----- دو فصلنامه پژوهشی عرفان پژوهی در ادبیات

دوره ۴، شماره ۸، پاییز زمستان ۱۴۰۴، ۱۲۱-۱۵۸

msil. atu. ac. ir

DOI: doi.org/10.22054/msil.2026.84348.1175

واکاوی معنای حکمی زندگی از منظر خيام مبتنی بر رباعیات

کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر، موسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران

تینا عاشور

استادیار گروه پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

جواد امین خندقی*

چکیده

معنای زندگی، مفهومی فلسفی است و ادبیات فصل مشترکی با فلسفه دارد و غایت آن‌ها در ژرفا به هم می‌رسند که آن «وجود انسانی» است؛ واکاوی یک مفهوم فلسفی در اشعار عمر خیام شاعر بزرگ قرن پنجم هجری قمری که ماهیتی فلسفی دارند به عنوان مورد مطالعاتی این پژوهش انتخاب شده است. این پژوهش به دنبال واکاوی تفسیر حکمی مقوله معنای زندگی از دیدگاه عمر خیام است و به دنبال پاسخی برای این پرسش‌ها است که معنای زندگی از نظر حکمی چون خیام چیست؟ و زندگی معنادار از نظر خیام واجد چه ویژگی‌هایی است؟ ماهیت این پژوهش کاربردی است. روش انجام این تحقیق تحلیلی-توصیفی است و گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای است و شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها، کیفی و با رویکرد حکمی-عرفانی است. مورد مطالعاتی این پژوهش رباعیات خیام است. برای انتخاب این اثر بزرگ از روش گزینشی غیر تصادفی و هدفمند استفاده شده است. این پژوهش نشان می‌دهد معنای زندگی از نظر خیام ذیل رویکرد طبیعت‌گرایی ذهن‌گرا (شخص‌گرا) قرار می‌گیرد که آبخور اصلی دیدگاه جعل معنا به شمار می‌آید. از نظر خیام این خود انسان است که می‌تواند با توجه به فضای ذهنی‌اش به زندگی معنا ببخشد و در ده مؤلفه اصلی که با معنای زندگی مرتبط هستند، راهکارهایی برای معنا دادن به زندگی ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی: حکمت، معنای زندگی، جعل معنا، رباعی، خیام.

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد در موسسه آموزش عالی فردوس است.

* نویسنده مسئول: j.aminkhandaqi@shahed.ac.ir

۱. مقدمه

ادبیات تا حد زیادی منبع مطمئنی برای آگاهی و خودآگاهی انسان برای ایجاد برقراری رابطه فرد با جهان پیرامونش است؛ به عبارت دیگر، ادبیات می‌تواند نقش یک تجربه زیستی را برای انسان ایفا کند. نگرش حکمی به شعر، در اصل، نگرشی است که می‌تواند موجبات بازتعریف یک شعر را فراهم آورد و نگرشی درون‌زاست. اشعار فلسفی را می‌توان آینه‌ای دانست که مفاهیم عمیق و اصیل، معنوی و الهی حکمت اسلامی را در خود دارد. تحقیق و پژوهش درباره معنای زندگی در اشعار خیام از این جهت اهمیت و ضرورت دارد که رباعیات خیام می‌توانند به عنوان یک سبک زندگی، انسان را به معنا دادن به زندگی رهنمون باشند. ابیاتی که به صورت شاهد در این پژوهش آمده‌اند، ابیاتی هستند که بیشترین قرابت معنایی را با مؤلفه‌های مرتبط با معنای زندگی داشته‌اند. علاوه بر این، می‌توان گفت منظور از تفسیر حکمی به معنای نوع جهان‌بینی شاعر است و واژه حکمی مفهوم تعلیمی بودن را در بر دارد.

تفسیر حکمی رویکردی کالبدمحور است که به دنبال رمزها و استعارات موجود در آثار هنری (شعر) است؛ به طوری که افراد ظاهرین نمی‌توانند به این رموزاره‌ها برسند. حکمت می‌تواند به عنوان محک و سنجش درستی مسیر و راهبردهای انتخاب شده برای شاعر نیز به کار گرفته شود و رباعیات خیام به نوعی شیوه چگونگی زیستن را در بر دارد که باعث می‌شود پتانسیل و قابلیت استخراج معنای زندگی را داشته باشد. این پژوهش به دنبال واکاوی تفسیر حکمی مقوله معنای زندگی از دیدگاه عمر خیام است و به دنبال پاسخی برای این پرسش‌ها است که معنای زندگی از نظر حکیمی چون خیام چیست؟ و زندگی معنادار از نظر خیام واجد چه ویژگی‌هایی است؟

۲. پیشینه پژوهش

فاضلی (۱۳۸۷) در مقاله «نظام فکری خیام» با واکاوی نظام مکتب فکری خیام، اصول و ویژگی‌های این مکتب را توضیح می‌دهد و سعی می‌کند که به جای تکیه کردن بر مسائل

حاشیه‌ای مانند اصالت شعر خیام و هویت خود او، نظر متعادل‌تری از کلام و اندیشه وی را ارائه کند.

رنجبر (۱۳۹۰) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی تطبیقی معنای زندگی از دیدگاه عمر خیام (طبق رباعیات) و ساموئل بکت^۱ (طبق نمایشنامه در انتظار گودو^۲)» به بررسی و مقایسه معنای زندگی در ادبیات کهن و جدید از منظر حکیم عمر خیام و ساموئل بکت پرداخته است.

رمضانلو (۱۳۹۰) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی مقایسه‌ای و انتقادی نظریات خیام و شوپنهاور^۳ درباره معنای زندگی» به واکاوی تفکرات خیام - بر مبنای رباعیاتش - و شوپنهاور و مقایسه آن دو پرداخته است.

عقدایی و خادم (۱۳۹۲) در مقاله «معنای زندگی در اندیشه خیام» به بررسی عنصرهای معنا ساز زندگی در اندیشه خیام می‌پردازند؛ عنصرهایی که به دلیل توجه به مرگ‌اندیشی‌ها و بدبینی‌های فلسفی او مغفول مانده و کمتر به آن توجه شده است.

تلخابی (۱۳۹۲) در مقاله «دیالکتیک مرگ و زندگی در شعر خیام (نگاهی روان‌شناختی به شعر خیام از منظر نظریه اروس^۴ و تاناتوس^۵ فروید^۶)» نشان می‌دهد که مرگ‌اندیشی در شعر خیام، چگونه در رابطه دیالکتیک دم غنیمت‌شمیری و با اندیشه شاد زیستن در ارتباط است.

صدقی و محمدی (۱۳۹۳) در مقاله «معنای مرگ‌اندیشی در اندیشه خیام و مولانا» به نوعی با تعریفی سلبی به معنای زندگی می‌پردازند و محمدی (۱۳۹۵) در مقاله «اگزیستانسیالیسم^۷ در رباعیات خیام» با تعریف مفهوم زندگی و نگاهی اگزیستانسیالیستی اشعار خیام را بررسی می‌کنند.

1 Beckett, S.

2 Waiting for Godot

3 Schopenhauer, A.

4 Eros

5 Thanatos

6 Freud, S.

7 Existentialism

باقرزاده میرجعفرلو (۱۳۹۹) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی مضامین فکری مشترک بین خیام و ابوالعلاء معری» به بررسی تطبیقی نقاط مشترک خیام و ابوالعلاء معری و نگاه فلسفی آنان به زندگی در این دنیا و زندگی پس از مرگ پرداخته است.

۳. روش پژوهش

ماهیت این پژوهش، کاربردی است. نوع این پژوهش، توصیفی-تحلیلی و گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای است. شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها، کیفی با رویکرد حکمی است. مورد مطالعاتی این پژوهش، رباعیات خیام است. برای نمونه‌گیری و انتخاب اشعار از روش گزینشی غیرتصادفی هدفمند استفاده شده است.

۴. مبانی نظری

۴-۱. معنای زندگی

برخی معنای زندگی را قابل جعل می‌دانند و برخی قابل کشف که منظور از مکشوفه یا مجعوله بودن آن، این است که آیا هدف زندگی در یک یا چند مفهوم مستتر است و قابل کشف است و یا این انسان است که به معنا زندگی می‌بخشد و آن را جعل می‌کند. در همین راستا، می‌توان رویکردهایی که درباره چگونگی دست یافتن به معنای زندگی وجود دارند را در چند دسته فراطبیعت‌گرا^۱، طبیعت‌گرا^۲ و ناطبیعت‌گرا^۳ جای داد که در واقع هر کدام از این رویکردها، زاویه دیدی برای بیان مسئله معنای زندگی در افکار اندیشمندان به شمار می‌روند (نصیری و شریفیان، ۱۳۹۲: ۱۱۱).

تعریف این دسته‌بندی‌ها که در نمودار (۱) آمده است به صورت مختصر به این صورت است که برخی معتقدند شرایط لازم و کافی برای دستیابی به معنای زندگی در همین جهان مادی (جهانی که علوم بشری برای شناخت آن کفایت می‌کند) فراهم است که طبیعت‌گرا

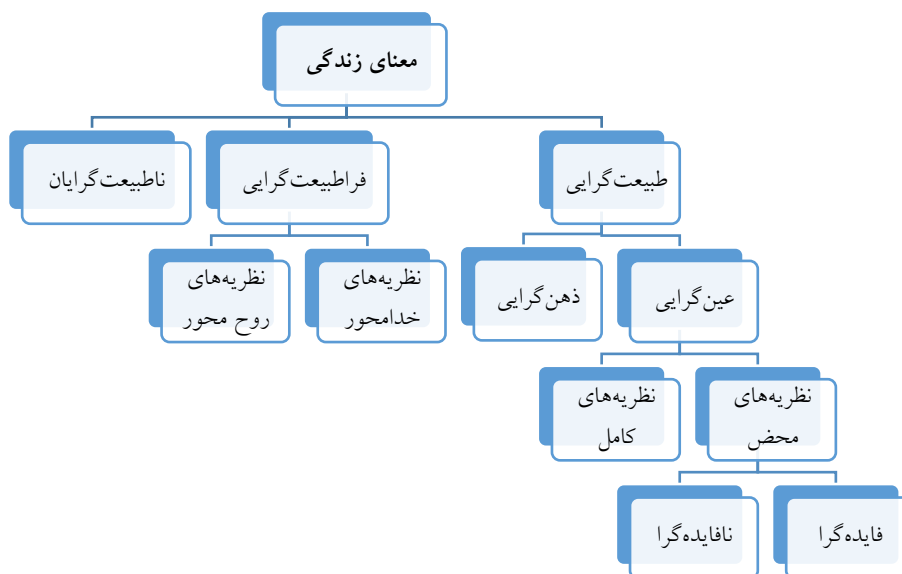
1 Supernaturalism

2 Naturalism

3 Unnaturalism

محسوب می‌شوند. این نظریه به دو دسته کلی ذهن‌گرایان^۱ و عین‌گرایان^۲ تقسیم می‌شود. دسته دیگر فراطبیعت‌گرایان هستند که براساس این رویکرد، زندگی انسان تنها در صورتی معنادار است که بتواند نسبت خاصی با قلمروی صرفاً روحانی داشته باشد (آیت‌الهی، ۱۴۰۱: ۷). فراطبیعت‌گرایان نیز به سه دسته تقسیم می‌شوند که شامل نظریه‌های خدامحور، روح‌محور و نظریات ترکیبی می‌شود. دسته سوم ناطبیعت‌گرایان هستند که برای کسب معنای زندگی نیازی به قابلیت‌ها و امکانات جهان مادی یا ماورای مادی نیست، بلکه به مدد یک سری اصول یا پیش‌فرض‌های صرفاً عقلی مانند اراده آزاد یا اصول اخلاقی می‌توان به زندگی معنادار دست یافت (امین خندقی و حسینی، ۱۳۹۴: ۷۴۹).

نمودار ۱. دسته‌بندی رویکردهای مربوط به معنای زندگی

منبع: نگارندگان

1 Subjectivism
2 Objectivism

۲-۴. رباعی

هر چند خاستگاه دقیق رباعی به درستی مشخص نیست، اما رباعی را اصیل‌ترین، کهن‌ترین و ناب‌ترین، قالب شعری نامیده‌اند. قالب رباعی از آنجا که بیان‌کننده حالات ذهنی و روحی گوینده در کوتاه‌ترین شکل ممکن است از نظر ذات و سرشت شعری نیز حقیقی‌تر است، زیرا تا حد زیادی آرایه‌های ادبی که در قالب‌های شعری دیگر به کار گرفته می‌شود، تقریباً در رباعی وجود ندارد و صفت ناب‌ترین هم از همین روی به آن داده شده است. قبل از خیام، شاعرانی مانند عنصری، فرخی، رودکی و معاصران او چون سنایی، انوری و دیگران رباعیاتی سروده‌اند (فاضلی، ۱۳۸۷: ۶۴). غالب رباعیات فارسی از نظر تاریخی در یک دوره، یعنی در قرن‌های ششم و هفتم که عصر سلجوقی و خوارزمشاهی بوده است، سروده شده‌اند؛ دوره‌ای که آن را می‌توان «عصر رباعی» در تاریخ شعر فارسی نامید.

رباعی بیشترین مخاطب را در قدیم داشته است و به نوعی مردمی‌ترین شعر قدیم به شمار می‌آید (روحانی، ۱۳۸۸: ۴۲). گاهی یک رباعی واحد به چندین تن از عرفا و فلاسفه نسبت داده شده است که ناشی از همانندی و همسویی فکری و احساسی شاعرانشان است. رباعی اغلب به صورت بداهه سروده می‌شده است و سراینده‌گان آن نیز غالباً هنگام سرودن رباعی بیشتر در مقام بیان حال روحی خود بوده‌اند. مضمون رباعی هم اغلب مسائل کلی فلسفی بوده است (فاضلی، ۱۳۸۷: ۶۶).

۳-۴. حکمت

حکمت در اصطلاح به علمی اطلاق می‌شود که از حقایق اشیاء آنطور که در وجود هستند، بحث می‌کند. همچنین می‌توان آن را کلام معقولی تعریف کرد که محفوظ و مصون از حشو و زیاده است. خداوند متعال، دنیا را «متاعی قلیل» (کالایی کم ارزش) می‌داند و این در حالی است که حکمت را «خیر کثیر» می‌شمارد. در قرآن مجید در آیه ۲۶۹ سوره بقره چنین آمده است: ﴿وَمَنْ يُوْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾: هر کس از حکمت برخوردار شود از خیر کثیر برخوردار شده است» (قدمیاری، ۱۳۹۲: ۲۹-۳۰).

از همان ابتدا، فیلسوفان اسلامی، «حکمت» را از «فلسفه» جدا کردند. اگرچه موضوع و محور در آن‌ها «وجود» و «وجود شناسی» است و انسان در هر دو با «وجود» نسبت برقرار می‌کند، تفاوت‌هایی نیز با هم داشتند که فیلسوفان اسلامی به آن‌ها آگاه شده بودند؛ اولی را مطابق عرف مرسوم، فلسفه دانستند، اما دومی را که وجودشناسی همراه با درد، شور، لذت، ذوق، عشق و طلب است، تحت عنوان «حکمت» شناختند و به مردم شناساندند (امامی جمعه، ۱۳۸۶: ۶۴). حکمت سبب می‌شود که انسان «بیان» موجودات را درک کند و «علم الیهان» مختص انسان است (صدری، ۱۳۹۲: ۶).

حکمت به دو شاخه نظری و عملی تقسیم می‌شود؛ حکمت نظری دانستن چیزهاست، چنان که هست. حکمت نظری به سه دسته تقسیم می‌شود: الهیات یا علم مابعدالطبیعه، ریاضیات و طبیعیات (صدری، ۱۳۹۲: ۱۱). پیشینه بحث از حکمت عملی، احتمالاً به آثار افلاطون^۱ و به ویژه به ارسطو^۲ باز می‌گردد. تقسیم‌بندی افلاطون از نفس در کتاب جمهور^۳ به سه جزء عقلانی، شهودی و غضبی مبنایی برای تقسیم‌بندی ارسطو از نفس فراهم آورد که طبق آن، نفس دارای دو جزء است؛ یکی جز عاری از خرد و دیگری جزء بهره‌مند از خرد که خود به دو جزء دیگر قابل تقسیم است. ارسطو متناظر با دو جزء بهره‌ور از خرد و عاری از خرد فضایل نفسانی را به ترتیب به فضایل عقلانی و فضایل اخلاقی تقسیم می‌کند. ارسطو برای عقل، هم وظیفه نظری لحاظ می‌کند و هم وظیفه عملی. با این حال عقل عملی و نیز فضیلت آن، یعنی حکمت عملی^۴ متفاوت از عقل نظری و فضیلت آن، یعنی حکمت نظری^۵ است (اصلی بیگی و ملایوسفی، ۱۳۹۷: ۲۵۷).

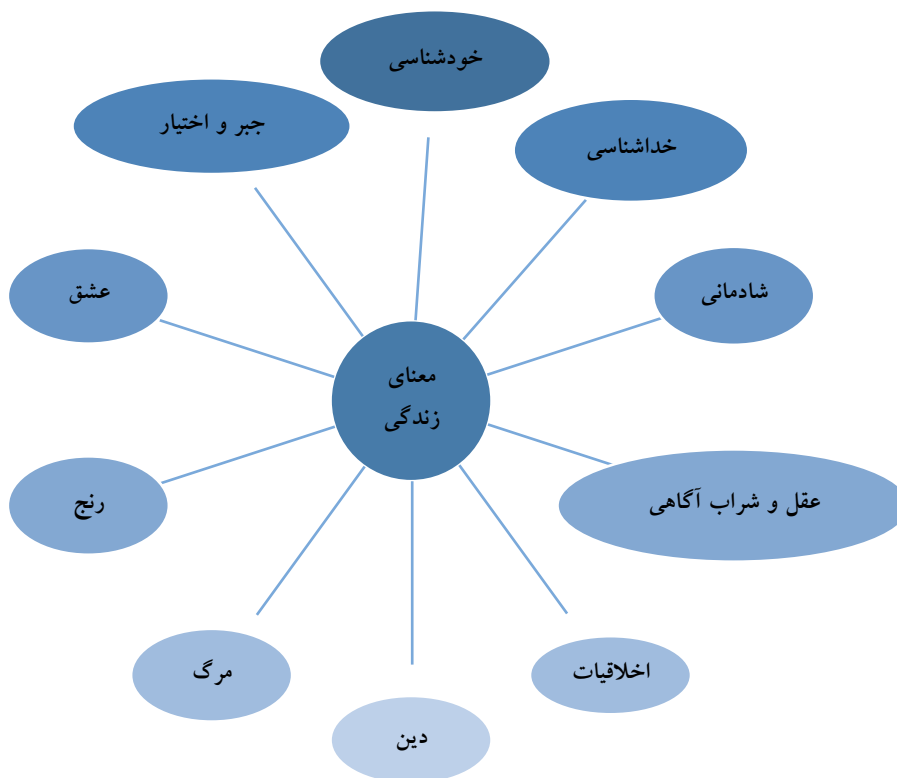
۴-۴. مؤلفه‌های مرتبط با معنای زندگی بر اساس رباعیات خیام

رباعیات خیام را از منظر فلسفی می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد.

1 Plato
2 Aristotle
3 Republic
4 Phronesis
5 Sophia

الف- رباعیاتی که در آن‌ها واقعیت زندگی انسان بررسی شده است؛ که نشان‌دهنده جهان‌بینی خیام است و با حکمت نظری در ارتباطند.
ب- رباعیاتی که شامل طریقت زندگی انسان هستند؛ که در واقع راهکارهایی برای زندگی کردن ارائه داده است که با حکمت عملی در ارتباطند.
مؤلفه‌هایی که می‌توانند مفهوم زندگی معنادار را در بر داشته باشند، در نمودار (۲) آمده است که در ادامه چگونگی روند رسیدن به معنای زندگی از طریق آن‌ها پرداخته می‌شود.

نمودار ۲. مؤلفه‌های مرتبط با معنای زندگی بر مبنای رباعیات خیام

منبع: نگارندگان

۵. بحث و بررسی

۱-۵. مرگ و معنای زندگی

بررسی موضوع مرگ و نیستی به شکلی سلبی می‌تواند راهی برای تعریف معنای زندگی باشند (باباصفری و صفا، ۱۳۹۶: ۵۶). به عبارت دیگر، می‌توان درون‌مایهٔ محور اصلی رباعیات خیام را موضوع مرگ دانست که در بطن آن معنای زندگی نهفته است. در شعر خیام، آنچه نمود دارد، آن است که غریزهٔ زندگی، خیام را به جست‌وجوی لذت برمی‌انگیزد و آنچه فرآیند جست‌وجوی لذت را برای خیام به چالش می‌کشد، غریزهٔ نیرومند مرگ است و جالب آنکه غریزهٔ مرگ خیام، هم به درون او متوجه است و هم متوجهٔ دنیای بیرون است. از این رو، با نگاه واقع‌بینانه‌ای به نظام هستی می‌نگرد و در واقع خیام مرگ را یک ضد نیروگذاری می‌داند. خیام در بیشتر اشعار خویش می‌کوشد به مدد غریزهٔ زندگی، خود را زنده و شادکام نگاه دارد و مخاطبان خویش را نیز به این امر تحریض کند، اما این غریزه در شعر خیام با وجود همهٔ تلاشی که خیام دارد، هرگز بر غریزه مرگ چیره نمی‌شود و آن را به عقب نمی‌راند (تلخابی، ۱۳۹۲: ۴).

تأکید بر حتمی بودن مرگ به نوعی به ارزش زندگی اشاره دارد و مرگ در رباعیات خیام نه تنها بوی رخوت و ناامیدی نمی‌دهد، بلکه هشدار است برای درک معنای زندگی. خیام از اینکه آدمیان به تمام شدن بی‌ثمر عمرشان کمک می‌کنند، نگران است و بی‌گمان این همه از مرگ سخن گفتنش برای این است که زندگی را در نگاه مخاطبان برجسته‌تر کند؛ زیرا او به درست دریافته است که هیچ مرده را حسرت موت نیست، حسرت فوت است. به نظر می‌رسد خیام باور دارد که «مرگ به جای تهی کردن زندگی، ارزش آن را فشرده‌تر می‌کند و ارتقا می‌دهد». روایت تلخ زندگی، او را به اغتنام فرصت که از ابزارهای معنی دادن به زندگی است، سوق می‌دهد. بنابراین، خیام با برجسته کردن تقابل مرگ و زندگی، ما را متوجه زندگی واقعی می‌کند و می‌کوشد تصویری را که اندیشهٔ حاکم از زندگی ترسیم کرده و واقعیت ندارد از پیش چشم مردم دور کند (عقداپی و خادم، ۱۳۹۲: ۸).

در زمان خيام فضای دینی حاکم بر جامعه از شرایط سیاسی آن دوران نیز پرتنش‌تر بود. کشمکش‌ها، بحث‌ها و جنجال‌های فرقه‌های سنی، شیعه، اشعری و معتزلی بر آتش تعصبات مذهبی دمیده شده بود. خيام برخلاف جهان‌فکری زمانه خود، بیش از آنکه خود را گرفتار متافیزیک سردرگم‌کننده دین کند با شکلی از شک‌گرایی^۱ آوانگارد^۲ که بعدها در غرب دیوید هیوم^۳ را نیز درگیر خود کرد، انسان زمانه خویش را متوجه وجود خود کرد، جهان‌بینی که در قرن ۱۹ و ۲۰ در فلسفه اگزیستانسیالیسم پدیدار و نمود پیدا کرد. خيام بر خلاف اندیشه‌های زمانه خود که مرگ را بهانه‌ای برای زندگی‌گریزی و توسل به دین می‌دانستند از مرگ‌اندیشی برای روی آوردن انسان به خود زندگی استفاده کرد. در واقع خيام با یادآوری مرگ، زندگی را پیش چشم انسان مقدم و ارزشمند می‌شمرد. خيام استعاره «کوزه» را بارها و بارها به کار می‌برد تا پدیده مردن را تشریح کند. او به دنبال اظهارنظر درباره مرگ نوعی استقلال دارد به این معنی که نه پاسخ‌های رایج را به پرسش‌های خود درباره مرگ می‌تواند بپذیرد و نه حدسیات پیچیده فلسفی و کلامی را. واژه‌های آمدن و رفتن، زندگی و مرگ را در رباعیات فراوانی به عنوان قرینه در برابر هم قرار داده‌اند، حتی واژه‌های بدایت و نهایت (آغاز و انجام) این تقابل را حمایت می‌کند. لازم به ذکر است که این تقابل‌های چندگانه که هر کدام بار معنایی و موسیقایی ویژه‌ای به رباعی داده‌اند بر انسجام و زیبایی رباعی نیز می‌افزایند. هرگز منظور خيام این نیست که وقتی انسان بمیرد برای ابد هیچ می‌شود، بلکه مرگ، مرگ تن است که حاصل ایام و زمان و مکان بشر است و نه جنبه درونی و روحانی که او جاودان و ماندگار است (کیخای فرزانه، ۱۳۸۹: ۱۳۰).

بر اساس نسخه تصحیح شده محمدعلی فروغی که تعداد رباعیات خيام را ۱۷۸ رباعی می‌داند، بن‌مایه ۳۶ رباعی با اصالت خيام، مرگ است که می‌توان به طور تقریبی ۲۰ درصد رباعیات او دانست و این حاکی از آن است که خيام پیوسته به مسئله مرگ و زندگی می‌اندیشیده است. درصد زیادی از رباعیات خيام به موضوع مرگ با استعارات و تشبیهات

1 Skepticism

2 Avant-garde

3 Hume, D.

واکاوی معنای حکمی زندگی از منظر خیام ... | عاشور و امین خندقی | ۱۳۷

مختلفی پرداخته است. ابیات زیر به عنوان شاهد در بیان ارتباط مرگ و معنای زندگی از رباعیات خیام آمده است.

آن قصر که جمشید دراو جام گرفت آهو بچه کرد و رو به آرام گرفت
بهرام که گور می گرفتی همه عمر دیدی که چگونه گور بهرام گرفت
(خیام، ۱۳۷۷: ۱۰)

با سرو قدی تازه تر از خرمن گل از دست منه جام می و دامن گل
زان پیش که ناگه شود از باد اجل پیراهن عمر ما چو پیراهن گل
(همان: ۴۷)

۲-۵. عشق و معنای زندگی

هدف از آفرینش انسان، تکامل و پیوستن به حق تعالی بوده است؛ عشق اساس این وصل و عامل حرکت و میل به رسیدن کمال است (حسینی و صیدی پور، ۱۴۰۳: ۴۴). در رابطه‌ای که بین زیبایی و عشق نیز وجود دارد باید گفت، زیبایی عشق آفرین است و جمال از عشق که زائیده آن است تفکیک ناپذیر است (دهمرد، ۱۳۹۲: ۸۳).

اقسام عشق را در یک تقسیم‌بندی می‌توان به چند قسم تقسیم نمود که دارای مراتب هستند و از پایین‌ترین مرتبه آن که عشق حیوانی است، آغاز می‌شود و به ترتیب به عشق روحانی، عشق عقلی و عشق الهی می‌رسد (دهمرد، ۱۳۹۲: ۴۵).

در دسته‌بندی دیگر، عشق دو نوع است: عشق مجازی و عشق حقیقی. عشق مجازی احساس لذتی است محدود برای کامیاب شدن خود طبیعی. این لذت به بهای سقوط و تباهی جان و شخصیت آدمی تمام می‌شود، اما عشق حقیقی از لجن زار شهوت پرستی عبور می‌کند و هویت عشق حقیقی پیدا می‌کند. در عشق مجازی، تجاذب از طرفین عشق است؛ یعنی همان گونه که عاشق در جاذبه معشوق قرار می‌گیرد، معشوق نیز تلاش می‌کند در جاذبه او قرار بگیرد و اگر معشوق خواسته عاشق را در نظر نگیرد در حقیقت به شخصیت او اهانت کرده است. در عشق مجازی عاشق می‌کوشد تا از هر راهی به معشوق نزدیک

شود و انتظار پاسخگویی از معشوق را خود در واقع نیز دارد، اما در عشق حقیقی عاشق صرفاً به سمت معشوق کشیده می‌شود و انتظار خاصی از معشوق خود ندارد (عبدالله‌پور سنگچی و رضائی، ۱۴۰۱: ۱۱۲-۱۱۳).

در عشق مجازی، خودخواهی عاشق به طور جدی مطرح است و او را به حرکت و فعالیت درمی‌آورد. این در حالی است که در عشق حقیقی، «خود» از نظر عاشق ناپدید می‌شود. در عشق حقیقی، «خود» در مسیر تحول تکاملی قرار می‌گیرد. آدمی در عشق مجازی با هدف‌گیری لذت «خود طبیعی» به فعالیت می‌افتد؛ به همین سبب است که معنای زندگی و بر همین اسلوب، سبک زندگی عاشق در عشق حقیقی و مجازی متفاوت است (عبدالله‌پور سنگچی و رضائی، ۱۴۰۱: ۱۱۴).

از جنبه‌های پنهان و مستتر عشق، مفهوم زیبایی است که اگر زیبایی‌ها و کمالات را در یک کفه ترازو قرار دهیم و در کفه دیگر دریافت و معرفت انسان را جای دهیم، شاهین این ترازو عشق است که بین این دو کفه، تعادل ایجاد می‌کند. انگیزه ظهور عشق، حسن و زیبایی است و کشش و جذبه، دستاورد فضایی است که از عشق شکل می‌گیرد. عشق همچون هر می است که دارای سه وجه است و رأس آن حسن و زیبایی ظهور یافته در صورت انسانی است و سه وجه آن، عاشق، معشوق و عشق است (عبدالله‌پور سنگچی و رضائی، ۱۴۰۱: ۹۶-۹۷).

خواستن یا محبت وقتی به نهایت رسیده شود، عشق خوانده شده و عشق وحدت و یگانگی در انسان را به اوج کمال خواهد رساند. عشق جز کامل شدن محبت چیز دیگری نیست و تفاوت میان محبت و آنچه عشق خوانده شده است از سنخ تفاوت میان نقص و کمال یا کامل و کامل‌تر به شمار آمده است. اگر پذیرفته شود که تفاوت میان عشق و خواستن در انسان یک تفاوت ذاتی و جوهری نیست و تنها از سنخ تفاوت در مرتبه و نقص و کمال است؛ بنابراین، می‌توان ادعا کرد که عشق، یک حقیقت ساری و جاری است و روان انسان هرگز از عشق بی‌نصیب و بدون بهره نخواهد بود، زیرا در آن صورت خواستن مرتبه‌ای از مراتب متفاوت عشق است و البته انسان هرگز بدون نوعی از خواستن به سر نخواهد برد (حسینی و صیدی‌پور، ۱۴۰۳: ۴۶).

شاید بتوان عشق را محبت متراکم نامید؛ از نوع محبتی که خیام به انسان و سرگذشت پیچیده او دارد و در عین آنکه هستی را با تمام وجود می ستاید از ناهمگونی سیر و حرکت آن شکوه می کند. کسی نمی داند آیا حکیم نیشابور عشق زمینی را هم تجربه کرده است یا نه، چون در گزارشات تاریخی نام و نشان روشنی از خانواده و فرزندان وی نیست، اما خیام ورای این گفت و گوها عاشق انسان، سرشت و سرنوشت اوست (قنبری، ۱۴۰۰: ۲۰۹-۲۱۰).

در رباعیاتی که واژه عشق و مشتقات واژه عشق مثل معشوق و عاشق آمده است در قالب مفاهیمی چون در بند بودن آمده است؛ گویا خیام از مراتب عشق از عشق مجازی و زمینی عبور می کند و آن را دردناک می داند. با توجه به آنچه گفته شد عشقی که خیام از آن سخن می گوید بیشتر نزدیک به عشق مجازی- عقلی است. شاید بتوان گفت عشقی که خیام از آن سخن گفته است در مرتبه عشق عقلی باشد و از نظر حقیقی و مجازی بودن نیز در دسته حقیقی قرار می گیرد. لازم به توضیح است که در رباعیاتی که از مشتقات واژه عشق مثل معشوق استفاده شده، تنها سه رباعی به شکل مستقیم به عشق اشاره داشته است. کلام آخر اینکه خیام معتقد است زیبایی زندگی بر پایه تحولات، تبدلات و تغییرات مستمر و مداوم بنا شده است که انسان دانا از آن عبرت بگیرد و ارزش لحظه ها را بداند و با همه وجودش لذت ببرد (همایونفر، ۱۳۵۵: ۹۶).

این کوزه چو من عاشق زاری بوده است در بند سر زلف نگاری بوده است
این دسته که بر گردن او می بینی دستی است که بر گردن یاری بوده است
(خیام، ۱۳۷۷: ۱۲)

۳-۵. نقش رنج و سختی در معنای زندگی

از جلوه های مهم زندگی معنادار، وجود رنج ها و سختی ها است. از آنجایی که معنای زندگی را در چیزهای گوناگون و بسا متضاد می توان یافت؛ گاهی ارزش زندگی می تواند در لابه لای رنج ها و بلاها نهفته باشد و این وظیفه خود انسان است که باید بتواند خوبی ها را کشف کند و تلخ کامی ها و رنج ها را در سایه خوبی ها به فرصت تبدیل کند. این خود

فرد است که به رنج معنا می‌دهد و آن را به شور و امید تبدیل می‌کند. حتی می‌توان گفت وقتی لذت و شادی با سختی همراه باشد باعث می‌شود درک بهتری از پیروزی‌ها و خوشی‌ها داشت. به عبارت دیگر، با دست و پنجه نرم کردن با مشکلات است که نشاط و شکوفایی به وجود می‌آید (علی‌خانی، ۱۳۹۴: ۱۱۸).

در واقع، حذف رنج و مشقت از زندگی منجر به معناداری آن نخواهد شد. چه بسا در نهایت رنج و سختی زندگی معنادار باشد و یا در اوج خوشی زندگی بی‌معنا باشد. یافتن تدبیر الهی در ورای رنج و غم (همان یافتن معنا) یکی از مسائلی است که بر آن تأکید شده است. همان گونه که ناامیدی انسان را به بی‌حرکی می‌کشاند، معناگرایی انسان را به تلاش و فعالیت تشویق می‌نماید. از این رو، اگر پذیرش رنج نه تنها زندگی را فاقد معنی نمی‌کند، بلکه به شکلی سلبی به زندگی معنا خواهد داد. به طور کلی می‌توان گفت غم و رنج می‌تواند محرک یا گرایشی باشد که بینش‌های انسان را به رفتار تبدیل کند و هر چند موافق طبع انسان نیست، اما می‌تواند بسیاری از توانایی‌ها و استعدادها بالقوه را بالفعل کند (پارسا و آزاد مظه‌ری، ۱۳۸۹: ۷۴).

از نظر خیام، رنج یکی از حقیقی‌ترین مفاهیمی است که در همه اعصار در زندگی وجود داشته است و آنچه اهمیت دارد، این است که خیام بر منفعل نبودن در برابر غم‌ها و رنج‌ها تأکید می‌کند و می‌گوید این انسان است که باید با برخورد درست با رنج‌هایش آن‌ها را از پیش پایش بردارد و در مسیر آگاهی و رشد به زندگی‌اش معنا دهد.

۹ رباعی از رباعیات خیام به طور مستقیم به مفهوم رنج پرداخته است و سهم آن از کل رباعی‌ها کاملاً مشهود است. رباعی زیر به عنوان نمونه از خیام که به حضور غم در زندگی و معنا دادن به زندگی اشاره می‌کند، است.

از رنج کشیدن آدمی خُر گردد قطره چو کشد حبس صدف دُر گردد
گر مال نماند پسر بماناد بجای پیمانہ چو شد تهی دگر پُر گردد

(خیام، ۱۳۷۷: ۲۸)

۵-۴. جبر و اختیار و معنای زندگی

تقدیرگرایی و جبرگرایی از تفکرات مربوط به اواخر قرن سوم هجری است و مربوط به تفکر اشاعره اهل سنت است. نظریه جبرگرایی (تفکر اصولی اهل حدیث و اشاعره) مؤید این است که اختیار و اراده انسان در زندگی او دخالت ندارد و همه چیز محتوم و بیرون از اختیار اوست. نظریه تفویض (اختیار) که تفکر معتزله با آن همسو است، اعلام می‌دارد که اراده انسان در افعالش از هر جهت مؤثر است و قدرت خداوند هیچ تأثیری در آن‌ها ندارد، بلکه خداوند فقط انسان و قدرت او را به وجود آورده است. در این بین تفکر امر بین الامرین نیز وجود دارد که اصطلاحی کلامی است و این دو نظریه را باطل می‌شمرد و تأکید دارد که در کارهای اختیاری انسان، هم اراده خدا و هم اراده انسان مؤثر است و این دو اراده در طول هم هستند؛ این، همان حقیقت اختیار انسان در کارها است.

جبر و اختیار دارای معانی متعدد و گوناگونی است و در علوم و دانش‌های مختلف نیز معانی متفاوتی دارد؛ به گونه‌ای که می‌توان در یک تقسیم‌بندی کلی سه شاخه برای آن در نظر گرفت؛ ۱- جبر الهی که به قضا و قدر الهی می‌پردازد، ۲- جبر مادی که بیشتر در عوامل روانی و تأثیر اموری همچون وراثت، آداب و رسوم، غرایز و عواطف در شکل‌گیری افعال آدمی تأکید دارد و ۳- جبر فلسفی (متافیزیکی) که با تحلیل فلسفی اموری همانند اراده انسان و یا از طریق تأثیر نظام علی عالم در افعال در پی انکار اختیار برمی‌آید (نیک سیرت، ۱۳۸۰: ۸۶).

اختیار را در تعریف، برگزیدن آزادی و رجحان دادن چیزی بر چیزی بیان کرده‌اند. اختیار یک شخص همه هویت او را منعکس ساخته و هیچ چیز دیگری به اندازه اختیار توانایی نشان دادن شخص دارای اختیار را ندارد. انسان جز آنچه انتخاب کرده، چیز دیگری نیست. همچنین آنچه مورد اختیار انسان واقع و انتخاب شده است، توانایی دارد فیزیکی یا متافیزیکی، ملکی یا ملکوتی شود (حسینی و صیدی‌پور، ۱۴۰۲: ۴۱-۳۶).

اعتقاد خیام به جبر و اختیار که همان قضا و قدر را برای انسان به وجود آورده است به این معنی نیست که انسان دارای قدرت اراده نیست، بلکه معتقد است خدا علم دارد که آدمی با اختیار خود در طول زندگی مرتکب چه کارهایی خواهد شد. این سخن نه تنها

جبر نیست، بلکه نافی جبر و مؤید اختیار است. چون علم ذاتی خداوند عین اراده ذاتی اوست؛ یعنی خدا که عالم به افعال بشر از روی اختیار خود بشر است، اراده‌اش نیز به آن تعلق گرفته است. پس محال است که از آدمی بدون اختیار خودش سرزند. چون خدا اراده فرمود که بشر با اختیار خود فعل خود را انجام دهد. به بیان دیگر، آدمی مختار بالاجبار است؛ یعنی خود انسان نیز قادر به سلب اختیار از خود نیست. شایان ذکر است آنکه در رباعیات خیام بر قضای الهی تکیه شده است، متفاوت با قدر است. خیام در برابر قضای الهی سر تسلیم فرود آورده است و انسان را ناتوان از فهم و انجام چیزهایی می‌داند که تنها خدا بر آنها احاطه دارد (بیات، ۱۳۸۶: ۱۷۵).

تعداد ۱۰ رباعی از کل رباعیات خیام به شکلی مستقیم به موضوع جبر و اختیار پرداخته است که در ادامه به عنوان شاهد چند رباعی آمده است.

آرنند یکی و دیگری بر باینند بر هیچ کسی راز همی نگشاید
ما را ز قضا جز این قدر نمایند پیمانه عمر ما است می‌پیمایند
(خیام، ۱۳۷۷: ۲۷)

بر من قلم قضا چو بی من رانند پس نیک و بدش ز من چرا می‌دانند
دی بی من و امروز چو دی بی من و تو فردا به چه حجتّم به داور خوانند
(همان: ۳۱)

۵-۵. نقش خودشناسی در معنای زندگی

از آنجا که سوژه اصلی معناداری زندگی، انسان و وجه انسانی زندگی اوست، بدون نگاهی جامع به انسان نمی‌توان تحلیل درستی از زندگی معنادار ارائه نمود. با توجه به ویژگی‌های منحصر به فردی که در انسان وجود دارد - که در این پژوهش به برخی از آنها اشاره شد - کلید معناداری زندگی انسان در کشف نسبت‌های او با خود، خدا، عالم هستی و دیگران یا جامعه است. انسان‌گرایی یا اومانیزم^۱ یکی از مفاهیمی است که در اشعار و تفکر خیام

1 Humanism

بسیار مورد توجه قرار گرفته بوده است و خودشناسی می‌تواند از دغدغه‌های خیام برای رسیدن به معنای وجودی خویش و پس از درک آن منجر به درکی از معنای زندگی برای انسان باشد. به عبارت دیگر، خودشناسی برای داشتن یک زندگی هدفمند و معنادار ضروری است. وقتی بدانیم ریشه اصلی صفات ما از کجاست، خودآگاهی بیشتری به دست می‌آوریم و این کلید رسیدن به فهم و شناخت بیشتر از خودمان است (هالینز، ۱۳۹۷: ۲۵). تنها یک رباعی در رباعیات خیام وجود دارد که بر محور خودشناسی است که گویای آن است که دغدغه اصلی برای خیام محسوب نمی‌شده و کمترین درصد از رباعیات را دارد.

ای دل غم این جهان فرسوده نخور بیهوده نه‌ای غمان بیهوده نخور
چون بوده گذشت و نیست نابوده پدید خوش باش و غم بوده و نابوده نخور
(خیام، ۱۳۷۷: ۴۱)

۵-۶. نقش خداشناسی در تبیین معنای زندگی

خداوند بر حسب ذات ظاهر و آشکار است و هر چیز دیگری را نیز روشن و آشکار می‌کند. خداوند نور است و همه موجودات در پرتو نور حق ظاهر می‌شوند. نور در آن چیزی که بر آن می‌تابد، دیده می‌شود و حق تعالی را بدون مظهر نمی‌توان دید. البته انسان آگاه در مظاهر خدا را می‌بیند، اما اگر خود مظاهر را خدا پندارد دچار شرک خواهد شد.

خیام به وجود خداوند شک نمی‌کند، بلکه ایراد او به هدفی است که به خاطر آن، خداوند، عالم را آفریده است. در چند رباعی یزدان را قادر مطلق می‌خواند و خداشناسی در اشعار خیام بسیار سهم‌اندکی را شامل شده است. رباعی زیر به عنوان شاهدهی بر این موضوع آمده است.

گر بر فلکم دست بدی چون یزدان برداشتمی من این فلک را ز میان
از نو فلکی دگر چنان ساختمی کازاده بکام دل رسیدی آسان
(همان: ۵۶)

۵-۷. شادی و خوشدلی و معنای زندگی

اسلام دین طبیعت و فطرت‌گرایی است و در اصول خود تمامی نیازهای طبیعی انسان را مورد توجه قرار داده است. برخورداری از شادی و نشاط یکی از همین نیازهای طبیعی بشر است که در شکل‌گیری بهتر نظام اجتماعی و مکتب زندگی انسان تأثیرگذار است. به همین منظور، دین اسلام این دو مقوله را به عنوان یکی از عوامل موفقیت‌ساز به انسان توصیه می‌کند. شادی و نشاط خردمندانه، گامی در جهت تکامل انسان است که دستیابی به کمال مطلوب و جلب رضایت خداوند را به دنبال دارد. از آنجا که روح آدمی از ملکوتی اعلیٰ سرچشمه گرفته پس با شادی و شوق در ارتباط مستقیم است، چراکه عالم ملکوتی سرشار از آرامش و سکون و وجد و سروری است که همگان را به شوق وامی‌دارد. از این رو، توجه به مؤلفه‌های شادی و نشاط در دستیابی انسان به موفقیت - به تعبیری معنای زندگی - می‌تواند نقش اساسی داشته باشد (توکلی رستمی، ۱۳۹۵: ۴).

از دیرباز دو مؤلفه شادی و نشاط در فرهنگ و اندیشه مردم ایران وجود داشته است و شادی نزد ایرانیان با عواملی چون صفای باطن و سرزندگی شناخته شده است. آرامش و با شادی زیستن، علاوه بر اینکه از نیازهای اساسی روانی فردی است، یک ضرورت اجتماعی نیز محسوب می‌شود. در نتیجه با مطالعه و بررسی آثار هنری، فرهنگی و ادبای این سرزمین، می‌توان گفت که ایرانیان از دیرباز به یکتاپرستی و شادزیستن شناخته می‌شده‌اند (توکلی رستمی، ۱۳۹۵: ۵).

خیام برای قرار دادن انسان در مسیر اصلی، خوش‌باشی را که مقابل اندیشه‌های رایج زمانش است، تبلیغ می‌کند. براساس نسخه فروغی که رباعیات خیام را ۱۷۸ رباعی می‌داند، ۴۹ رباعی به اهمیت خوشی پرداخته است که ۲۷/۵ درصد از کل رباعیات خیام را در بر می‌گیرد. چیزی که می‌تواند ابزاری کارا برای فرار از موقعیت جبری و تحمیلی آنان باشد.

او چون نمی‌خواهد مثل حسن صباح با مبارزه نظامی زندگی را تغییر دهد، می‌کوشد با مبارزه فرهنگی که بی‌گمان مؤثرتر از مبارزه نظامی است، حکام را وادار به عقب‌نشینی کند. شاد بودن که خیام از آن سخن می‌گوید، داروی فراموشی نیست، بلکه کیمیایی است که خاطر مهموم آدمی را منبسط و نیروهای روحی را آزاد می‌کند و سبب کشف توانمندی‌های بسیار او می‌گردد و زمینه فرارفتن از خود را فراهم می‌آورد (عقدایی و خادم، ۱۳۹۲: ۹). رباعی زیر به مفهوم خوش‌باشی اشاره دارد.

می‌نوش که عمر جاودانی اینست خود حاصلت از دور جوانی اینست
هنگام گل و باده و یاران سرمست خوش باش دمی که زندگانی اینست
(خیام، ۱۳۷۷: ۲۳)

۵-۸. نقش عقل و آگاهی در معنای زندگی

پس از بررسی نقش اختیار، می‌توان چنین نتیجه گرفت که زندگی نوعی گزینش است و انسان زندگی خود را بسته به مقصد خود برمی‌گزیند، اما از طرفی اراده و اختیار مستند به عقل و آگاهی است. همه چیز را با عقل می‌سنجد هر چند که عقل محدود است و علم ثمره عقل است. انسان انتخاب دارد چون عقل دارد. تفکر و تعقل دامنه وسیع و گسترده‌ای دارد که از همان ابتدا مورد بحث و بررسی بوده است و به عنوان یک عامل مهم در زندگی انسانی است و در واقع اگر به شاکله آدمی دقت شود؛ ستون اصلی آن را تفکر و تعقل است، چراکه عقل وجه تمایز بین انسان و حیوان است و هر چیزی و هر کاری باید مورد قبول باشد تا وجود آدمی هم آن را بپذیرد. به عبارت دیگر، می‌توان گفت که تمام حقیقت و کمال انسان در کمال عقل اوست؛ همان کمالی که قرآن به عنوان فطرت الهی یاد می‌کند. ملاصدرا آن را «تولد ثانی و فطرت ثانی» می‌نامد و فلاسفه‌ای همچون ابن سینا از آن به «عقل مستفاد» یاد می‌کنند. در عرفان نامش را جبروت، لطیفه رحمانی، فنا فی الله و انسان کامل گذاشته‌اند و اصطلاح «حی متأله» نیز اشاره به همین مطلب است. پس حقیقت انسانی کمال عقل بشری در دو قلمروی نظری و عملی است که با رسیدن به آن، انسان به معنای حقیقی زندگی خود نیز دست یافته است و دوری از آن منجر به فقر ذاتی و وجودی

و به دنبال آن بی‌معنایی و پوچی در زندگی خواهد شد. این بُعد عقلانی که منفک از روح و فطرت نیست با توجه به ظرفیت و استعداد ذاتی و وجودی خود در یک مسیر بی‌نهایت‌طلبی و نامحدود از حیث کمالات و خیرات در ابعاد و سطوح مختلف حیات بشری اعم از ادراکی، گرایشی و توانشی گام برمی‌دارد و حد یقف برای او تعریف نشده است، چون حد معینی او را سیراب نمی‌کند. بی‌نهایت‌طلبی انسان راهنمون این مسئله است که حقیقت انسانی توجهش به وجودی بی‌نهایت و نامحدود است که همه کمالات اشیاء را به نحو اتم و اکمل داراست. پس انسان به عنوان موجودی عاقل، حقیقت‌طلب و مشتاق کمال تا زمانی که برای تحقق این کمالات بی‌نهایت به سوی تقرب خداوند حرکت می‌کند به حقیقت خود نزدیک‌تر و در واقع به خدای خود و معنای زندگی خود نزدیک‌تر شده است (قنبری، ۱۴۰۰: ۴-۵).

خیام به طور غیرمستقیم با استفاده از مجاز و کنایه به انسان‌ها هشدار می‌دهد تا بیشتر درباره مسائل پیرامونشان بیندیشند. به شکلی رندانه «می» نوشیدن و فاصله گرفتن از دنیا را راهی برای مقابله با تزویر، ریا و ظلم زمانه‌اش قرار می‌دهد و جالب اینجاست هر جا سخن از می و باده آمده است به شکلی هوشمندانه پرده از عالم معنا برداشته است. به همین منظور شراب می‌تواند در رباعیات خیام به شکلی پارادوکسیکال مجاز از آگاهی انسان باشد. شاید بتوان گفت رباعیات خیام از نظر بسامد واژه‌ها و مفاهیم بیشترین رباعیات را با موضوع می و مستی دارد. بر اساس نسخه فروغی در ۵۰ رباعی به می و مشتقات آن پرداخته شده است که حدود ۳۰ درصد رباعیات را در بر می‌گیرد. رباعی زیر نمونه‌ای از بیان نقش عقل و آگاهی در معنا دادن به زندگی می‌تواند باشد.

این عقل که در ره سعادت پوید روزی صد بار خود تو را می‌گوید
دریاب تو این یکدم وقتت که نه ای آن تره که بدروند و دیگر روید

(خیام، ۱۳۷۷: ۲۹)

۵-۹. نقش اخلاقیات در معنای زندگی

سخن از معنای زندگی و گره زدن اخلاق و اخلاقی زیستن با زندگی معنادار، سوای هرگونه باور و اعتقادی، همواره در ژرفای اندیشه فلسفی بسیاری از فلاسفه تاریخ قرار داشته است.

یکی از مفاهیم حائز اهمیت در مقوله اخلاق، ارزش است. در واقع، زندگی بدون توجه به ارزش‌های انسانی منجلابی بیش نیست. به میانجی ارزش و ارزش‌محور بودن است که زندگی می‌تواند معنایی غایی داشته و هدفمند باشد. از این رو، می‌توان گفت که ارزش، حلقه مشترک اخلاق و معنای زندگی در روابط میان آدمیان است. اخلاقی زیستن در گرو توجه به ارزش‌های متعالی و مثبت و اجتناب از ضدا ارزش‌هاست. در صورت تحقق چنین فرآیندی است که زندگی معنای خود را یافته و پوچی بر آن مستولی نمی‌شود. البته گاهی ارزش‌های مبتنی بر لذات بوده و خودمحوری را در پیش می‌گیرد، حال اگر بخواهیم عنصر اخلاق را بدان تزریق کنیم باید از خودمحور بودن اجتناب ورزیده و دیگرمحوری را سرلوحه زندگی خود قرار دهیم. در این صورت است که اخلاقی زیستن، ارزشمند می‌شود، زندگی را برای همگان معنادار می‌سازد و از پوچی و بی‌معنایی در زندگی پیشگیری می‌کند (حاتمی شفق و اخوان، ۱۴۰۱: ۳۱).

در آنچه عمل اخلاقی خوانده می‌شود تعهد نقش بنیادی دارد و البته تعهد بدون نوعی التزام معنی معقول ندارد. کسی که به احکام اخلاقی تعهد و التزام دارد در واقع به عنوان یک امر ضروری به انجام کارهای اخلاقی مبادرت می‌کند و آن کار اخلاقی را از روی اختیار به سامان می‌رساند، احکام اخلاقی ضروری شناخته می‌شوند، اما کارهای اخلاقی از روی اختیار انجام می‌پذیرد. انسان تنها موجودی است که تعهد دارد. چون متعهد است اخلاق دارد و اخلاق نوعی تعهد است. تعهد، یعنی عهدی که انسان با خودش دارد و تعهد التزامی درونی است. تعهد اساس اخلاق است و اخلاق مدار زندگی است. همین تعهد درونی منشأ اخلاق و منشأ زندگی است با اختیار انسان هم سازگار است، چون انسان با اختیار متعهد می‌شود. همین در فرهنگ حکمای مسلمان عقل عملی است. مدار زندگی انسان اختیار است. اختیار از آگاهی می‌آید.

آنچه از خیام به جا مانده است، حاوی گونه‌ای نگرش اخلاقی ویژه است؛ نگرشی که به نوعی می‌توان آن را مکتب اخلاقی خیام نامید. مکتب اخلاقی او با داشتن اصولی هم‌راستا با مکتب اصالت فایده، نشان از انسانی دارد که به سبب پیوند تنگاتنگی که با دربار و اداره کشور داشت، آگاه بود که جامعه برای رسیدن به سعادت، نیازمند فضایی است که در آن آداب و عقاید اجتماعی در خدمت سود و خوشی همگان باشد و چنین حالتی امکان‌پذیر نیست، مگر آنکه متعصبان، شادمانی و خوشی مبتنی بر خردمندی را بسان یک فضیلت بپذیرند و به ارزش‌های انسانی احترام بگذارند؛ تنها در چنین شرایطی است که می‌توان از استبداد و عواقب آن مصون ماند (علوی مقدم و صادقی منش، ۱۳۹۴: ۷۹).

اغلب این‌گونه تصور می‌شود که خیام از لحاظ اخلاقی پیرو افکار اپیکور^۱ فیلسوف مادی یونان بوده است، اما بین این دو در ارزش‌های اخلاقی یک تفاوت ماهوی وجود دارد و آن این است که اپیکور برای تعدیل و آرامشی که در جست‌وجوی آن است نه تنها تلاشی را توصیه نمی‌کند که حتی از درگیر شدن پرهیز می‌کند؛ در حالی که خیام در کنار گرایش به خوشی و دوری از اندوه، تمام تلاش و تعهدش را برای به دست آوردن نیک‌بختی و شادی می‌کند و سر ناسازگاری گذاشتن با زمانه نادرست را لازم می‌داند و تأکید می‌کند (عرفانی، ۱۳۷۵: ۴۸۶).

بر اساس نسخه فروغی، تعداد محدودی رباعی وجود دارد که به اخلاقیات پرداخته است؛ ۵ رباعی که نزدیک به ۲ درصد رباعیات را در بر می‌گیرد و با اینکه مدارا با مردم و احترام به خلق را واجب می‌داند و با اینکه رباعیاتش سرشار از مضامین و مفاهیم حکمی است، بیشتر به دنبال ارائه نوعی سبک زندگی است که بیشتر ذیل حکمت عملی قرار دارد و خیام کمتر به بند و موعظه برای چگونگی زندگی کردن پرداخته است.

تا راه قلندری نپویی نشود رخساره به خون دل نشویی نشود
سودا چه پزی تا که چو سوختگان آزاد به ترک خود نگویی نشود
(خیام، ۱۳۷۷: ۳۱)

۵-۱۰. نقش دین در معنای زندگی

بسیاری از عوامل معنابخش به زندگی انسان‌ها در درون تعالیم دینی نهفته است و سرگردانی انسان معاصر و بی‌معنایی زندگی او ناشی از بی‌توجهی به این تعالیم است. «نگاه دینی» و «نگاه سکولار»^۱، دو نظام معنایی متفاوت برای حیات انسان ترسیم می‌کنند و پایه‌گذار دو سپهر کاملاً مختلف در زندگی انسان هستند. زندگی انسان در هر دو بستر دینی و سکولار، ویژگی‌هایی می‌یابد که متناسب با هر کدام می‌توان از معناداری یا بی‌معنایی زندگی انسان سخن گفت. نگاه دینی و نگاه سکولار مولد دو گونه متفاوت از جهان‌اند که یکی قدسی و دیگری عرفی است. این دو جهان نه تنها بر یکدیگر منطبق نیستند، بلکه با توجه به مبانی و رویکردها، نقاط افتراق اساسی بسیاری دارند. البته زندگی سکولار لزوماً به معنی ضد دینی نیست.

با توجه به فرقه‌های مختلف مذهبی شیعه و سنی که در روزگار خیام وجود داشته است. خیام به شکلی رندانه جانب هیچ فرقه خاصی را نگرفته است. او معتقد است نبرد بر سر ادیان ظاهری و یا ظواهر ادیان، جنگ هفتاد و دو ملت است که شادمانگی را از مردم می‌گیرد و می‌گوید برای رسیدن به شادکامی باید قیدها را شکست چرا که «القید کفر ولو بالله» قید کفر است حتی اگر به خداوند باشد، یعنی اگر انسان خودش را به خدایی مقید کند که ساخته و پرداخته ذهن اوست و برای خود خدایانی بسازد، این کفر است. دین نیز همچون اخلاق بسامد بالایی در رباعیات خیام ندارد و پنج رباعی مرتبط با آن وجود دارد که حدود دو درصد از رباعیات را دربر می‌گیرد.

می خوردن و شاد بودن آیین من است فارغ بودن ز کفر و دین، دین من است
گفتم به عروس دهر کابین تو چیست گفتا دل خرم تو کابین من است
(همان: ۲۲)

۶. بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان می‌دهد که بیشترین ابیات مرتبط با مفهوم زندگی در رباعیات خیام در بطن مفاهیمی چون مرگ، رنج و جبر زمانه آمده است که خیام از این طرق به اهمیت و معنای زندگی پی برده است و نه تنها در برابر آن‌ها منفعل نبوده است، بلکه می‌توان گفت با رویکردی سلبی مروارید زندگی را از دل صدف مرگ بیرون کشیده است. انتخاب‌های آگاهانه و زندگی در زمان حال از اصلی‌ترین مواردی است که خیام رندانه انسان را از طریق آن‌ها به زندگی معنا می‌دهد. خیام با ارائه نوعی سبک زندگی که بر پایه عقل عملی است با استفاده از استعارات و تمثیل‌های فراوان، زندگی در زمان حال و بهره‌مند شدن از نعمات خدا را راهی برای رسیدن به معنای زندگی می‌داند و معتقد است زندگی در دنیای دیگر آینه زندگی در این دنیاست و می‌و معشوق زمینی را نه تنها در منافات با پادشاهای اخروی نمی‌داند، بلکه تجربه آن‌ها را زمینه و مقدمه‌ای برای درک و شناخت لذت‌های معنوی می‌داند. خیام زمین خداوند را به همان اندازه دوست دارد که به آسمانش مهر می‌ورزد و رسیدن به کمال را از رهگذر همین دنیا می‌داند. پس این به آن معنی نیست که خیام به وجود جهان پس از مرگ اعتقاد ندارد، بلکه با نگاه متحجرانه و خشکی که اهل کلام به انسان و هستی دارند مخالف است.

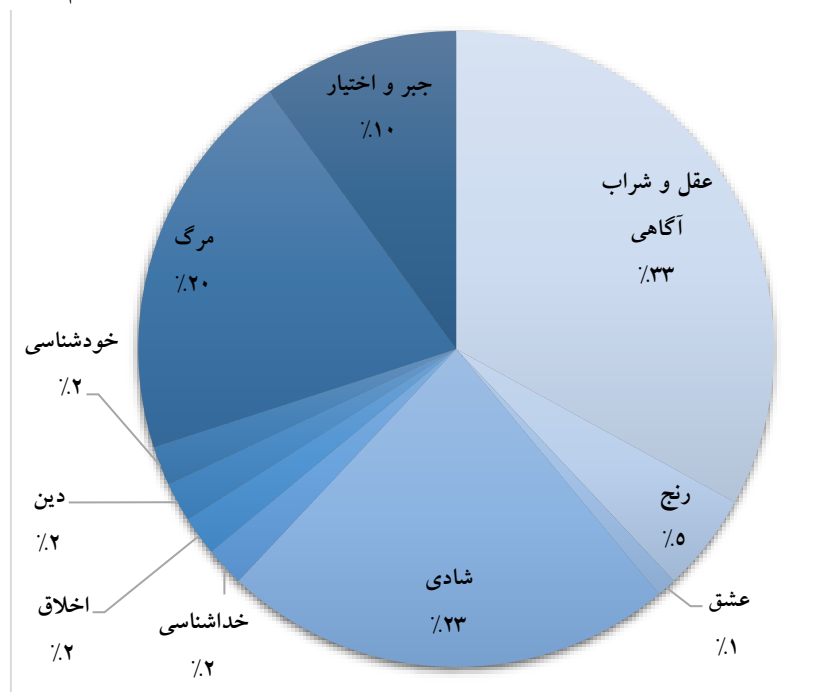
خیام با توجه به اینکه بیشترین توجه او به مقوله مرگ است به شکلی سلبی با سرودن از مرگ به ستایش زندگی پرداخته است. در حقیقت مرگ دستمایه اصلی اندیشه خیام برای توجه به جوهر هستی و استفاده درست از آن در نشئه این جهانی است با حسرتی وصف ناشدنی از کوتاهی عمر. او معتقد است خلق زندگی معنادار از طریق زندگی در زمان حال و دم غنیمت شماری، استفاده از نعمت‌های الهی، علم‌اندوزی، عشق‌ورزی، مبارزه با ظلم و احترام به شأن وجود آدمی به وجود می‌آید و با یاری جستن از نمادهایی چون می و مستی خود را از قید و بندهایی که مانع درست اندیشیدن است، رها می‌کند. انسان را متوجه دنیای درون خویش می‌کند و بهشت و جهنم را تجسم اعمال و افکار انسان در این دیر فنا می‌داند. شاد زیستن به عنوان امری درونی که انسان خود باید خالق آن باشد از نظر

خیام مهارتی است که می‌تواند روح آدمی را با ذات ربوبی‌اش هم‌تراز کند و تا زمان مرگ که با هفت هزارسالگان ملاقات می‌کند خالق زندگی معنادار باشد.

معنای زندگی را می‌توان به ارزیابی‌شناختی و عاطفی فرد از زندگی در نگاه کلی به آن معنا کرد که می‌تواند با اعتقادات و باورهای فرد در ارتباط باشد. هر چه افراد به ارزش‌های بیشتری از زندگی باور داشته و پای‌بند باشند از زندگی معنادارتری نیز برخوردار خواهد بود. معنای زندگی مفهومی است که می‌تواند برای هر فرد به شکلی نمایان شود، اما آنچه در همه اعصار و ادیان مشترک است و ردپایش در تمام رویکردهای مربوط به مواجهه با زندگی وجود دارد، رسیدن به آگاهی و مراتب بالای عقل است که در سایه اختیار و تلاش انسان به دست می‌آید. فارغ از دینی که انسان می‌تواند داشته باشد، فارغ از نژاد، ملیت و فرهنگی که انسان در آن زندگی می‌کند، فارغ از اینکه در چه برهه‌ای از تاریخ می‌زیسته است و به طور کلی فارغ از محدودیت‌هایی که خود بشر برای انسان به وجود آورده است، انسان با زیستن در بهترین نسخه وجودی‌اش می‌تواند زندگی را معنا کند و نمی‌توان ظرف و قالب مشخصی برای آن در نظر گرفت.

در ادامه با توجه به نمودار دایره‌ای (نمودار (۳)) که سهم هر یک از مؤلفه‌های مرتبط با معنای زندگی بر اساس رباعیات خیام را نشان می‌دهد، می‌توان نتیجه گرفت بیشترین سهم را اشعار مرتبط با می و مستی است و تقریباً به شکلی یکسان به مفهوم شاد زیستن و مرگ پرداخته است. در یک جمله راهکار اصلی خیام برای معنا دادن به زندگی حفظ اتصال با عالمی و رای این عالم خاکی است که با استعاره شراب آگاهی بارها به آن تأکید کرده است و تلاش برای شاد زیستن و فراموش نکردن مرگ کمک شایانی در قطع نشدن ریسمان زندگی دارند.

نمودار ۳. نمودار دایره‌ای مؤلفه‌های مرتبط با معنای زندگی در رباعیات خیام

منبع: نگارندگان

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Tina Ashoor

 <http://orcid.org/0000-0002-2679-4844>

Javad Amin Khandaqi

 <http://orcid.org/0000-0002-4846-829X>

منابع

قرآن کریم. (۱۴۲۷). رسم عثمانی. اعداد محمد بن عبدالله الغلابینی. ضبط و راجع محمد یحیی البیک. دمشق: المؤسسة الغلابینی.

اصلی بیگی، فاطمه و ملایوسفی، مجید. (۱۳۹۷). حکمت عملی از نظر آکویناس. نشریه تأملات فلسفی، ۸(۲۱)، ۲۵۵-۲۷۷.

واکاوی معنای حکمی زندگی از منظر خیام ... | عاشور و امین خندقی | ۱۵۳

امامی جمعه، سید مهدی. (۱۳۸۶). حکمت یا رویکرد وجودی به وجود. *نشریه اندیشه دینی*، ۲۲(۹)، ۶۳-۷۶.

امین خندقی، جواد و حسینی، سیدابوالقاسم. (۱۳۹۴). مفهوم امانت الهی در شعر عرفانی فارسی و معنای زندگی، *گوی بیان*. به کوشش خدابخش اسداللهی. جلد ۱. اردبیل: دانشگاه محقق اردبیلی.

آیت الهی، حمیدرضا. (۱۴۰۱). تبیین دیدگاه‌های عمده درباره معنای زندگی از نظر تدئوس متر و ارزیابی آن‌ها و ارائه نظریه‌ای جدید درباره زندگی معنادار. *فصلنامه جستارهای فلسفه دین*، ۱۱(۱)، ۱-۳۳.

باباصفیری، علی اصغر و صفا، پروانه. (۱۳۹۶). بازخوانی رمانتیسیستی رباعیات خیام نیشابوری، *فصلنامه مکتب‌های ادبی*، ۲(۱)، ۴۴-۶۷.

باقرزاده میرجعفرلو، عباس. (۱۳۹۹). بررسی مضامین فکری مشترک بین خیام و ابوالعلاء معری. *کارشناسی ارشد*. دانشگاه آزاد اردبیل.

بیات، محمد حسین. (۱۳۸۶). نگاهی خردورزانه به خیام. *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، ۵۸(۴)، ۱۵۳-۱۷۸.

پارسا، احمد و آزاد مظهري، محمد. (۱۳۸۹). ساقی‌نامه‌ها نزدیک‌ترین نوع ادبی به رباعیات خیام. *فصلنامه ادب پژوهی*، ۴(۱۱)، ۶۲-۸۵.

تلخابی، مه‌ری. (۱۳۹۲). دیالکتیک مرگ و زندگی در شعر خیام. هشتمین همایش بین‌المللی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی.

توکلی رستمی، فاطمه. (۱۳۹۵). بررسی مؤلفه‌های شادی و نشاط در غزلیات سعدی. همایش بین‌المللی شرق‌شناسی، تاریخ و ادبیات پارسی.

حاتمی شفق، پرستو و اخوان، مهدی. (۱۴۰۱). اخلاق و معنای زندگی در فلسفه تامس نیگل. *نشریه فلسفه غرب*، ۱(۲)، ۱۹-۳۶.

حسینی، علی و صیدی‌پور، مهشاد. (۱۴۰۳). عشق و اختیار از دیدگاه غلامحسین ابراهیمی دینانی. *نشریه کاوش‌های عقلی*، ۳(۱)، ۳۴-۵۴.

- خیام. عمر بن ابراهیم. (۱۳۷۷). رباعیات حکیم عمر خیام. تهیه و تنظیم محمدعلی فروغی. تهران: انتشارات پر.
- دهم‌رده، حیدرعلی. (۱۳۹۲). غزل زائیده عشق و عشق زائیده جمال. فصلنامه پژوهشنامه ادب غنایی، ۱۱(۲۰)، ۸۳-۱۰۲.
- رمضانلو، زهرا. (۱۳۹۰). بررسی مقایسه‌ای و انتقادی نظرات خیام و شوپنهاور در باب معنای زندگی. کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبائی.
- رنجبر، رقیه. (۱۳۹۰). بررسی تطبیقی معنای زندگی از دیدگاه عمر خیام (طبق رباعیات) و ساموئل بکت (طبق نمایشنامه در انتظار گودو). کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.
- سرانجام، امین و محمدی، محتشم. (۱۳۹۵). آگزیستانسیالیسم در رباعیات خیام. نشریه مطالعات ایرانی، ۱۵(۳۰)، ۸۱-۹۹.
- صدری، مینا. (۱۳۹۲). نگاره‌های عرفانی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- صدقی، حسین و محمدی، فرهاد. (۱۳۹۳). معنای مرگ اندیشی در اندیشه خیام و مولانا. فصلنامه زبان و ادب فارسی، ۶(۲۱)، ۱۵۲-۱۳۱.
- عبدالله‌پور سنگچی، فاطمه و رضائی، مهران. (۱۴۰۱). تحلیل ساختارمند معنای زندگی بر محور عشق مبتنی بر آرای علامه جعفری. نشریه فلسفه دین، ۲۰(۲)، ۱۰۹-۱۳۲.
- عرفانی، فرهاد. (۱۳۷۵). انسان‌گرایی فلسفی خیام. مجله چیستا. (۱۲۶ و ۱۲۷). ۴۸۰-۴۸۶.
- عقدایی، تورج و خادم، هاجر. (۱۳۹۲). معنای زندگی در اندیشه خیام. همایش بین‌المللی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی.
- علوی‌مقدم، مهیار و صادقی‌منش، علی. (۱۳۹۴). مکتب اخلاقی خیام (اصالت فایده و گریز از خودکامگی در رباعیات خیام). فصلنامه ادبیات تعلیمی، ۷(۲۵)، ۵۹-۹۰.
- علی‌خانی، اسماعیل. (۱۳۹۴). برخی از شاخصه‌های زندگی معنادار در اسلام. نشریه جستارهای فلسفه دین، ۴(۲)، ۱۱۱-۱۳۲.
- فاضلی، مهیود. (۱۳۸۷). نظام فکری خیام. فصلنامه پژوهش‌های ادبی. ۵(۲۰)، ۶۱-۸۹.
- قدمیاری، کرملی. (۱۳۹۲). اندیشه‌های حکمی، عرفانی و اخلاقی در رباعیات افضل‌الدین محمد کاشانی. فصلنامه کاشان‌شناسی، ۶(۱۰)، ۲۴-۵۵.

- قنبری، محمدرضا. (۱۴۰۰). *خیام‌نامه*. تهران: انتشارات زوار.
- کیخای فرزانه، احمدرضا. (۱۳۸۹). عوامل مشترک شادمانگی در رباعیات خیام، مولوی و شرفنامه نظامی. *فصلنامه ادب غنایی*، ۸(۱۵)، ۱۱۹-۱۴۴.
- نصیری، منصور و شریفیان، محدثه. (۱۳۹۲). معنای زندگی از دیدگاه آلبر کامو. *نشریه نقد و نظر*، ۱۸(۳). ۱۰۹-۱۳۵.
- نیک سیرت، عبدالله. (۱۳۸۰). خیام و مسئله جبر و اختیار. *مجله خردنامه صدرا*، ۶(۲۵)، ۸۴-۹۱.
- هالینز، پیتر. (۱۳۹۷). هنر و علم خودشناسی. ترجمه آرسام هورداد. تهران: انتشارات نوین.
- همایونفر، فتح‌الله. (۱۳۵۵). *سیمای خیام*. تهران: انتشارات فروغی.

References

- The Holy Quran*. (2006). Uthmani Script. Numeration by Muhammad bin Abdullah Al-Ghalayini. Verified & Reviewed by Muhammad Yahya Al-Bayk. Damascus: Al-Ghalayini Foundation. [In Arabic]
- Abdollahpour Sangachi, F., & Rezaei, M. (2022). A Structured Analysis of the Meaning of Life Centered on Love Based on Allameh Jafari's Views. *Philosophy of Religion*, 20(2), 109-132. [In Persian]
- Alavi Moghaddam, M., & Sadeghi Manesh, A. (2015). Khayyam's Ethical School (Utilitarianism and Avoidance of Despotism in Khayyam's Quatrains). *Didactic Literature*, 7(25), 59-90. [In Persian]
- Alikhani, E. (2015). Some Indicators of a Meaningful Life in Islam. *Philosophy of Religion Research*, 4(2), 111-132. [In Persian]
- Amin Khandaqi, J., & Hosseini, S. A. (2015). The Concept of Divine Trust in Persian Mystical Poetry and the Meaning of Life. In *The Ball of Expression* (Ed. Khodabakhsh Asadollahi, Vol. 1, Ardabil: University of Mohaghegh Ardabili Publications. [In Persian]
- Asli Beygi, F., & Mala Yusefi, M. (2018). Practical Wisdom from Aquinas's Perspective. *Philosophical Reflections*, 8(21), 255-277. [In Persian]
- Ayatollahi, H. (2022). Explaining Major Views on the Meaning of Life from Thaddeus Metz's Perspective, Their Evaluation, and Proposing a New Theory of Meaningful Life. *Philosophy of Religion Research*, 11(1), 1-33. [In Persian]

- Baba Safari, A. A., & Safa, P. (2017). A Romantic Rereading of Khayyam Nishaburi's Quatrains. *Literary Schools*, 1(2), 44-67. [In Persian]
- Bagherzadeh Mir Ja'farlou, A. (2020). A Study of Common Intellectual Themes between Khayyam and Abul'Ala Ma'arri (Master's thesis). Islamic Azad University, Ardabil Branch. [In Persian]
- Bayat, M. H. (2007). A Rationalist Look at Khayyam. *Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran*, 58(4), 153-178. [In Persian]
- Dahmardeh, H. (2013). Ghazal, Born of Love; Love, Born of Beauty. *Research Journal of Lyrical Literature*, 11(20), 83-102. [In Persian]
- Emami Jom'a, S. M. (2007). Wisdom or the Existential Approach to Being. *Religious Thought*, 9(22), 63-76. [In Persian]
- Erfani, F. (1996). Khayyam's Philosophical Humanism. *Chista*, (126 & 127), 480-486. [In Persian]
- Fazeli, M. (2008). Khayyam's Intellectual System. *Literary Research*, 5(20), 61-89. [In Persian]
- Ghadamyari, K. (2013). Philosophical, Mystical, and Ethical Thoughts in the Quatrains of Afzal al-Din Muhammad Kashani. *Kashan Studies*, 6(10), 24-55. [In Persian]
- Ghanbari, M. (2021). *Khayyam-Nameh*. Tehran: Zavvar. [In Persian]
- Hatami Shafaq, P., & Akhavan, M. (2022). Ethics and the Meaning of Life in Thomas Nagel's Philosophy. *Western Philosophy*, 1(2), 19-36. [In Persian]
- Hollins, P. (2018). *The Art and Science of Self-Knowledge* (A. Hordad, Trans.). Tehran: Novin Publications. [In Persian]
- Homayoun Far, F. (1976). *The Face of Khayyam*. Tehran: Foroughi. [In Persian]
- Hosseini, A., & Seyyedipour, M. (2024). Love and Free Will from the Perspective of Gholamhossein Ebrahimi Dinani. *Rational Inquiries*, 3(1), 34-54. [In Persian]

- Keikhay Farzane, A. (2010). Common Factors of Joy in the Quatrains of Khayyam, Rumi, and the Sharafnameh of Nizami. *Lyrical Literature*, 8(15), 119-144. [In Persian]
- Khayyam, O. ibn I. (1998). *The Rubaiyat of Hakim Omar Khayyam*. Compiled & Edited by Mohammad Ali Foroughi. Tehran: Pour Publications. [In Persian]
- Nasiri, M., & Sharifian, M. (2013). The Meaning of Life from Albert Camus's Perspective. *Critique and Opinion*, 18(3), 109-135. [In Persian]
- Nik Sirat, A. (2001). Khayyam and the Problem of Predestination and Free Will. *Sadra's Wisdom Journal*, 6(25), 84-91. [In Persian]
- Oghadayi, T., & Khadem, H. (2013). The Meaning of Life in Khayyam's Thought. International Conference of the Persian Language and Literature Promotion Association. [In Persian]
- Parsa, A., & Azad Mazhari, M. (2010). Sāqi-Nāmehs: The Closest Literary Genre to Khayyam's Quatrains. *Literary Studies*, 4(11), 62-85. [In Persian]
- Ramazanlu, Z. (2011). A Comparative and Critical Study of Khayyam and Schopenhauer's Views on the Meaning of Life (Master's thesis). Allameh Tabataba'i University. [In Persian]
- Ranjbar, R. (2011). A Comparative Study of the Meaning of Life from the Perspective of Omar Khayyam (Based on the Rubaiyat) and Samuel Beckett (Based on Waiting for Godot) (Master's thesis). Shahid Rajaee Teacher Training University. [In Persian]
- Sadri, M. (2013). *Mystical Illuminations*. Tehran: Elmi va Farhangi Publications. [In Persian]
- Saranjam, A., & Mohammadi, M. (2016). Existentialism in Khayyam's Quatrains. *Iranian Studies*, 15(30), 81-99. [In Persian]
- Sedqi, H., & Mohammadi, F. (2014). The Meaning of Contemplating Death in the Thought of Khayyam and Rumi. *Persian Language and Literature*, 6(21), 131-152. [In Persian]

- Talkhabi, M. (2013). The Dialectic of Death and Life in Khayyam's Poetry. 8th International Conference of the Persian Language and Literature Promotion Association. [In Persian]
- Tavakoli Rostami, F. (2016). Investigating Components of Happiness and Cheerfulness in Sa'di's Ghazals. International Conference on Oriental Studies, History, and Persian Literature. [In Persian]

استناد به این مقاله: عاشور، تینا، امین خندقی، جواد. (۱۴۰۴). واکاوی معنای حکمی زندگی از منظر خیام مبتنی بر رباعیات، دو فصلنامه عرفان‌پژوهی در ادبیات، ۴ (۸)، ۱۲۱-۱۵۸.

Mysticism in Persian Literature is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.